

ds TAAL

EXTRA BIJLAGE DE STANDAARD - 8 NOVEMBER 2013

5. Woord en spelen

Over taalspelletjes, grapjes, cryptogrammen, poëzie en Weeuwsnitje

T A S E
A L P L

{ VRIJDAG TAALDAG }

SPELEN MET TAAL

LUDO PERMENTIER

Wat is een spel? *Van Dale* zegt met zijn onnavolgbare *sérieux*: ‘bezigheid die tot vermaak of ontspanning wordt verricht, waarbij enig competitie-element of verbeelding is betrokken, met name een dergelijke ontspanning die aan zekere regels is gebonden, bijvoorbeeld knikkeren, hinkelen, hockey en andere balspelen’.

De Dikke is nogal streng als hij zegt dat het om vermaak of ontspanning moet gaan. Profspelers tellen voor hem niet mee. Maar daar doen we niet moeilijk over. De essentie is dat je met de spelers tijdelijk in een andere werkelijkheid treedt die de gewone maatschappelijke en fysische wetten tart en er andere voor in de plaats stelt, puur voor de lol. Je neemt bij het schaken aan dat een houten paard een koningin kan uitschakelen en bij het hinkelspel dat met twee voeten de grond raken echt je leven kost.

Dat brengt ons bij een ander kenmerk, dat van de afspraak of het vooraf vastgelegde reglement. De spelers komen overeen dat ze dat aanvaarden, maar zijn vaak niet te beroerd om daar achteraf een duchtig potje over te onderhandelen of ruziën. Bij petanque en sommige kaartspelen lijkt dat zelfs de essentie van het spel.

Je kunt met dure elektronische toestanden spelen, die gauw kapotgaan of hun aantrekkingskracht verliezen. Maar overal vind je gratis spelmateriaal: steentjes of schelpjes voor legspelletjes, zand om kastelen mee te bouwen, een stokje om oxo te spelen. Taal geeft ook veel mogelijkheden. Woorden die niets anders gemeen hebben dan de klank van hun laatste lettergreep, zetten we in luchtige rijmpjes bijeen. We knippen woorden in stukjes, zoeken voor elk van die onderdelen een nieuwe betekenis en komen zo tot een cryptische omschrijving die een ander moet raden. We nemen fi-

guurlijke uitdrukkingen letterlijk of gebruiken beelden in een context waar die ongepast zijn. We vergroten uit, we gaan ons opzettelijk verspreken, we zetten de dingen in hun hemd en op hun kop.

Daar zit trouwens een dimensie in die de meeste andere spelletjes niet hebben. Woorden hebben een vorm en een betekenis. Normaal zien we die niet los van elkaar, maar de relatie tussen die twee is bepaald problematisch. De Oostenrijkse filosoof Ludwig Wittgenstein geloofde niet in woordenboeken en vaste betekenissen. Na de eerste alinea van deze tekst zou hij de krant grommend terzijde hebben gelegd.

Volgens hem wordt de betekenis van elke taaluiting pas bepaald in een zekere situatie. Spreken is dan een spel waarbij de spelers de regels voortdurend veranderen, omdat het hen goed uitkomt. En dat zien we ook de hele tijd gebeuren. Wat we zeggen, kun je lang niet altijd verklaren met alleen maar een woordenboek. De knipoog van krantenkoppen als ‘Beleggers schillen dure Apple’, ‘De meubels maken de man’ en ‘Vrouw van staal’ zijn alleen te verklaren doordat de schrijver een associatief spelletje speelt en de lezer dat doorheeft. Daardoor kunnen ook reclamemakers slogans maken die blijven plakken, zoals ‘De trein is altijd een beetje reizen’, ‘Onverantwoord interessant’ of ‘Iedereen komt als je Leo roept’.

Maar daardoor loopt ook onze dagelijkse communicatie soepel. Als we niet konden spelen met woorden, zou het antwoord op de vraag ‘Mag ik nog een biertje?’ ja of nee zijn. En als iemand vroeg ‘Mag ik koffie van u?’ dan kreeg hij een plas koffie in zijn handen gegoten.

Redenen genoeg, dus, om spelen met taal ernstig te nemen.

‘SPREKEN IS EEN SPEL WAARBIJ DE SPELERS DE REGELS VOORTDUREND VERANDEREN, OMDAT HET HEN GOED UITKOMT ’

TAALSPELLETJES, EEN DELICATESSE IN DE

Het is (maar) om te lachen

Waarom spelen we met taal? Omdat het kan, daarom! Het is plezierig en je masseert er je hersenen mee. Een beknopte verkenning van wat taal kan doen voor de goede luim, en wat humor terugdoet voor de taal.

GEERT STADEUS

Natuurlijk is het moeilijk om de lach in te houden bij het lullige loopje van John Cleese of de onchristelijke handelingen van Mr. Bean in de kerk. Visuele humor werkt razendsnel. Als iemand op straat uitglijdt, lachen wij al – daar hoeft niet eens een bananenschil aan te pas te komen, het ijsel seizoen komt eraan – en geen scenarist die er beter van wordt. Maar als je mensen vraagt van welke humor ze vooral houden, luidt het antwoord vaak ‘verbale humor’ of ‘taalhumor’.

Woorden hebben we nodig om grappige verhalen te vertellen, maar soms zijn het echt de woorden zelf die geestig zijn. Daarvoor reikt de taal ons een heel gamma van woordspelletjes aan die we zo goed als allemaal dagelijks toepassen. Je gebruikt ze om het ijs te breken in een gesprek, een saaie vergadering snel weer op de rails te krijgen, om een trouwfeest te overleven of waarom niet, omdat het je vak is.

Spelen met taal

Met taal spelen is een hele discipline, althans dat zou je denken als je ziet hoe gek het allemaal ooit is bedacht. Een compleet woordenboek Klingon-Nederlands uit je duim zuigen is misschien een niche voor nerds, maar toch: kruiswoordraadsels, cryptogrammen, Scrabble en Wordfeud zijn slechts het topje van de ijsberg. Zo kun je op zoek gaan naar **palindromen**, woorden die je van links naar rechts leest of omgekeerd zonder dat hun betekenis verandert: ‘pop’ en ‘kik’ voor beginners, ‘radar’ en ‘meetsysteem’ voor gevorderden en vergevorderden, of ‘Legovogel’ voor mensen met veel

te veel vrije tijd. Of hele zinnen, zoals ‘En er is ananas, Irene’.

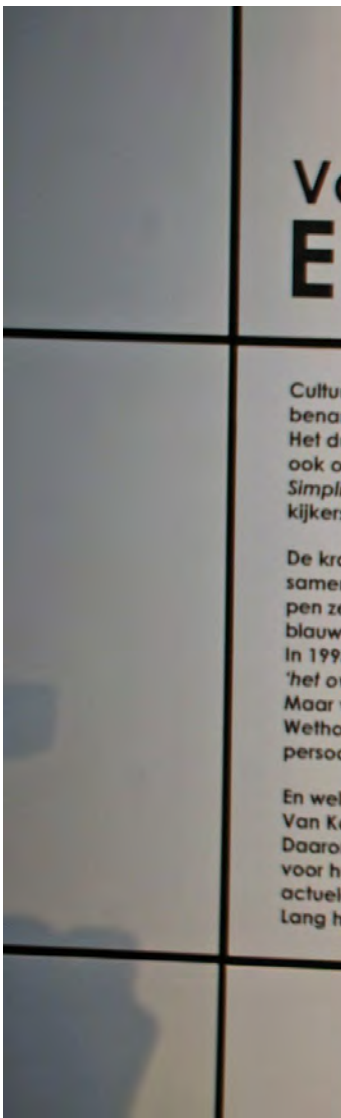
Anagrammen zijn populair – woorden die met dezelfde letters worden gespeld. ‘Onverstandige’ en ‘gisteravond’, bijvoorbeeld, of ‘saneringsproject’ en ‘partijcongressen’. Het werkt ook met eigenamen – zo kwamen we er ietwat verbaasd achter dat ‘presbyterians’ een anagram is voor ‘Britney Spears’. Bij Google houden ze van anagrammenmakers, de zoekmachine heeft er zelfs een grapje bij verzonnen. Wie zoekt op het woord ‘anagram’ krijgt de vraag: ‘Bedoelde u: ma graan?’

Een **pangram** is een zin waarin alle 26 letters van het alfabet voorkomen, en het summum daarvan is er een waarin die allemaal slechts een keer voorkomen.

Lipogrammen zijn zinnen waarin bepaalde letters dan weer niet mogen worden gebruikt. Een n-lipogram is er dan een waarbij de letter n niet toegelaten is. *Puzzele geblaze!*

Bommelding

Bommelwoorden zijn er voor al wie van slechte wil is, en bereid is om woorden verkeerd te lezen om er zo een nieuwe betekenis bij te veinzen. De moeder van alle bommelwoorden is ‘bommelding’. Dat spreekt een normaal mens uit als ‘bom-melding’, maar als je het leest als ‘bommelding’ is het gewoon zo’n ding dat bommelt. Vaak zijn bommelwoorden geforceerd en/of irritant, maar indien onder de juiste voorwaarden toegediend best grappig. ‘Puberaal’ kan zo de ene keer verwijzen naar tienergedrag, en de andere keer naar een jongvolwassen paling. En een ‘koningsloper’? Dat is een schaakstuk ofwel een heel fanatieke republiekin.

Kees van Kooten en Wim de

COLOFON - Hoofredacteurs: Bart Sturtewagen en Karel Verhoeven - **Samenstelling:** Karin De Ruyter, Astrid Houthuys en Ludo Permentier - **Bijdragen:** Maarten Byttebier, eindredacteur De Standaard; Hans Cottyn, redacteur De Standaard der Letteren; Marlies Hagers, publiciste Onder Woorden; Sterre Leufkens en Marten van der Meulen, alias Milfe Meulskens, bloggende taalkundigen; Ludo Permentier, columnist De Standaard en auteur van ‘Woorden weten alles’/medewerker Nederlandse Taalunie/UGent; Marc Reynebeau, redacteur De Standaard; Geert Stadeus, hoofredacteur Snoecks; Bart T’Jampens, redacteur De Standaard; **Illustraties en cover:** Dirk Huyghe - **Vormgeving:** Johan Dockx - **Eindredactie:** Astrid Houthuys en Eva Van den Eynde.

Bie importeerden spelenderwijs woorden in het Nederlands. In 2007 blikte de tentoonstelling ‘En wel hierom’ terug op hun tv-carrière. © hh

Het meest geliefde én verguisde taalinstrument waarmee om een lach wordt gevochten, is de **woordspeling**. Voor de ene zijn woordspelingen een nagel aan de doodskist van de humor, voor de andere de kers op de taart. De ene keer zijn ze onvergeeflijk flauw, de andere keer onweerstaanbaar flauw en soms ook wel briljant. Maar een ding is zeker: we leren het nooit af. Hoe spontaan een woordspeling ook in het gesprek wordt gegoid, ze volgt ongezien altijd een stel regels. De meest gehoorde stoeien met homogrammen en homofonen.

Wie bij het woord ‘homofoon’ meteen denkt aan de roze iPhone 5C is eraan voor de moeite. **Homofonen** zijn woorden waarvan de uitspraak dezelfde is en de betekenis verschillend, ‘leiden’ en ‘lijden’ bijvoorbeeld. Of jawel – ‘opa is verrast’ of ‘verast’. Twee woorden zijn dan weer elkaars **homogram** als ze op dezelfde manier worden gespeld, maar verschillende betekenissen hebben. Zo is een ‘valkuil’ iets waar je best met een wijde boog omheen loopt, maar ook een beest dat vogelaars in onze streken zelden te zien krijgen. Voer voor misverstanden troef, en dus net als de persconferenties van Ignace Crombé een onuitputtelijke bron van humor.

De gulle komiek

Taal is in gewiekste handen een heerlijk instrument voor het plegen van humor, maar de humor doet veel terug voor de taal. Vooral komieken springen er soms zo gretig mee om, dat ze de taal rijker maken. Dat doen ze in de eerste plaats met **catchphrases**. Bewust of onbewust lanceren ze een uitdrukking die blijft hangen en in

Voor de ene zijn woordspelingen een nagel aan de doodskist van de humor, voor de andere de kers op de taart

het beste geval de bestaande zegswijzen en spreuken concurrentie aandoet. Van ‘*t isj nie moeilijk, het is gemakkelijk*’ over *onnoezel manneke!* tot *Ik zen nogal is ne keirel he*.

De hoofdprijs gaat natuurlijk naar wie **nieuwe woorden** en uitdrukkingen verzint die achtereenvolgens de fans, de volksmond en de *Dikke Van Dale* verschalken. Kampioenen hierin waren Koot en Bie. Zij voegden het woord ‘doemdenken’ toe aan de Nederlandse taal, maar ook ‘krommunicatie’ en ‘positivo’ waren lange tijd in zwang. Wim T. Schippers kan er ook wat van. Voor de televisiereeks *Het is weer zo laat* verzoon hij de redelijk absurde zin ‘het is jammer maar helaas’ (de ‘maar’ slaat werkelijk nergens op) gewoon om te zien of het zou aanslaan. En ja hoor, spijtig of niet – we zijn ‘jammer maar helaas’ blijven zeggen.

Taalhumor in beeld

Bent u nogal een lachbek, surf dan naar de link onderaan dit artikel. Daar vindt u een hoopje filmpjes dat doet gniffelen, grijnzen en schuddebuiken:

- De beroemde ‘four candles’-sketch van The Two Ronnies mag vandaag wat belegen lijken, het blijft het beste voorbeeld van woordhumor op basis van homofonen.
- Monty Python’s ‘argument sketch’ toont aan dat meningsverschillen over de betekenis van een woord verstrekkende gevolgen kunnen hebben.
- The Two Ronnies houden een pleidooi voor de alfabetische rangschikking van boeken in de bibliotheek.
- Dave Allen over de Engelse taal.
- Monty Python en de dode papegaai, met als climax John Cleese die alle uitdrukkingen aan eenrijgt die ‘dood zijn’ betekenen.
- Achtereenvolgens bewijzen Dr. Johnson (de Engelse ‘Dikke Van Dale’) en de beroemde butler Blackadder hoe belangrijk het is om woordenboeken up-to-date te houden.
- Alexei Sayle toont hoe veel woorden kennen niet altijd leidt tot een rechtlijnig verhaal.
- Alexei Sayle demonstreert hoe archaisch taalgebruik niet noodzakelijk het beste middel is voor sfeerscheping.
- ‘Jammer maar helaas’ heeft het zelfs als songtitel gemaakt bij Ruth Jacott.
- Koot en Bie over vals spelen met taal.
- Anagrammen simpel uitgelegd. (gs)

ONLINE

www.standaard.be/taalhumor

TAALSPELLETJES

Het schrijversduo **Milfje Meulskens**, dat bestaat uit de aanstormende taalkundigen Sterre Leufkens en Marten van der Meulen, specialiseert zich in het vertalen van taalwetenschap naar het brede publiek. Het wil daarmee vooral laten zien dat taal leuk is. Milfje Meulskens zocht voor ons vier taalspelletjes uit die je altijd en overal kunt spelen, zonder taalkundige kennis of elektriciteit. Voor meer toegankelijke taalwetenschap, zie milfje.blogspot.nl.

Koppelwoorden

- Een willekeurige speler noemt een (niet-bestaande) samenstelling, bijvoorbeeld ‘*kinderschoen*’. Andere spelers moeten erachter zien te komen welk woord achter het eerste deel, en vóór het tweede deel kan worden geplaatst, waardoor er twee goede samenstellingen ontstaan: ‘*kinder-XXX*’ en ‘*XXX-schoen*’. Het XXX-stukje is het ‘koppelwoord’.
- Let op: die twee samenstellingen hoeven niet combineerbaar te zijn, dus ‘*kinder-XXX-schoen*’ hoeft geen bestaand woord te zijn. Het koppelwoord moet op zichzelf dan weer wél een zelfstandig woord kunnen zijn, dus een enkele letter als ‘s’ is niet geschikt. De twee ontstane samenstellingen moeten bovendien goede woorden zijn: zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden of werkwoorden... het kan allemaal.
- De allerbelangrijkste regel is dat spelers nooit het koppelwoord mogen noemen. Dan is het spel namelijk te makkelijk; dat is flauw, en wekt irritaties op. Wat je als medespeler wél moet doen, is een *andere* samenstelling geven waarin *hetzelfde* koppelwoord past. Een mogelijk koppelwoord bij ‘*kinderschoen*’ is bijvoorbeeld ‘*voetbal*’, met als nieuwe samenstelling ‘*voetbalspel*’. Ander mogelijk koppelwoord is ‘*fiets*’, met als nieuwe samenstelling ‘*fietshelm*’.
- De bedenker van de oorspronkelijke samenstelling mag aangeven of de nieuwe samenstelling klopt met het bedachte koppelwoord. In het geval jouw koppelwoord niet hetzelfde is als dat van de bedenker, heb je een tweede opgave. (milfje)

LEEN GROENEVELD MAAKT CRYPTISCHE KRUISWOORDRAADSELS

De verborgen woede in het cryptogram (*)

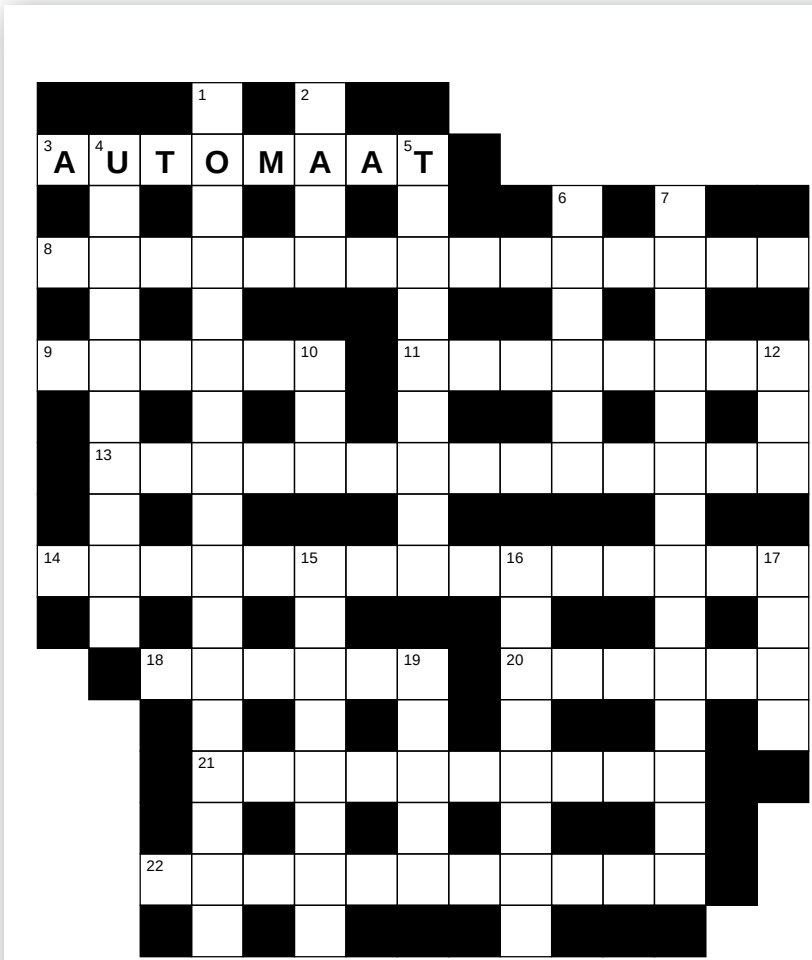
Het vergt serieus wat hersenacrobatie om een cryptogram op te lossen. Hoe taalbehendig moet je dan niet zijn om zo'n puzzel te máken? We deden zelf een poging.

BART T'JAMPENS

Scharendijke, Zeeland. Het Nederlandse vlakke land en het omringende water geven de wind alle vrijheid, en met de gedachten lijkt het weidse landschap hetzelfde te doen. Het is hier dat Leen Groeneveld al 35 jaar lang cryptogrammen maakt. De Zeeuw is eigenlijk een technisch tekenaar, maar maakte gaandeweg van zijn hobby zijn beroep. Op zijn 69ste is dat beroep weer hobby geworden – al is dat relatief. *De Standaard*, *De Morgen* en de Nederlandse kranten *Algemeen Dagblad*, *Het Parool*, *Trouw* en *De Limburger* bedient hij nog wekelijks van breinbrekers. Is het al geen makkie zijn puzzels op te lossen, dan moet ze bedenken nog oneindig veel moeilijker zijn, toch? Samen met Groeneveld waagden we een poging. Het resultaat vindt u hiernaast, al gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat onze inbreng eerder beperkt was. Op het terrein van de cryptogrammenmaker is het niet makkelijk inbreken. (Opgelet: enkele opgaven worden hieronder besproken, wie zich zonder hulp aan het cryptogram wil wagen, doet dat beter voor hij verder leest).

Gebeten hond

Bij mijn aankomst heeft Groeneveld al enkele mooie vondsten op papier gezet en in een soort standaardgrid ingeschreven. Voor de opgave 'vuurwater' heeft hij zelfs meerdere oplossingen bedacht: het schitterende *contrastvloestof* (water als vloestof in contrast met vuur), maar ook *vlammenzee* of *branding* zijn mogelijke uitkomsten. Het is uiteindelijk *contrastvloestof* dat op de grid belandt: elk goed cryptogram heeft enkele langere woorden nodig, waar kortere oplossingen worden aangebreid. Het internet is ook voor de cryptogrammenmaker een dankbaar hulpmiddel. Als Groeneveld bijvoorbeeld op zoek moet naar een achtletterig woord dat een u als eerste en een o als voorlaatste letter heeft, tikt hij op zoefzoek.com 'u.....o.' in en komen de mogelijkheden tevoorschijn. Met *uitsloof* of *uroscoop* kun je niet veel aan, in *underdog* zitten wel voldoende dubbele bodems. De opgave komt al enkele seconden later uit de Zeeuwse cryptokoker: 'De gebeten hond is geen favoriet'. De omschrijvingen voor de oplossingen bedenken is een kwestie van evenwichten vinden. De opgave

HORIZONTAAL:

3. Bijrijder of medepassagier (8); 8. Spoorboekjes (15); 9. Het risico is dat een schip kan zinken (6); 11. Kleine cuphouder (8); 13. Blikopener (14); 14. In de commercie is genoeg te doen! (15); 18. Aangebracht volgens een rolbevestigend patroon (6); 20. Plaats die met alle winden meewaait (2,4); 21. (Klein)geld dat veel stof doet opwaaien (10); 22. Wielervedstrijd voor relatiebemiddelaars (11).

VERTICAAL:

1. Vuurwater (17); 2. Rijtuigje voor masochisten (4); 4. Hondsdol (10); 5. Experimenteel kunstwerk op tv (9); 6. Nadelig en jammer voor de Duitsers (6); 7. Hier heeft de koning het recht om te wonen (14); 10. Snel in zijn soort (3); 12. Voor wie het toekomst (3); 15. Vreemde schuldbekentenis (3,5); 16. De gebeten hond is geen favoriet (8); 17. Zij is een wijsgeer (4); 19. Kwestie die niet overeind blijft (5).

mag niet te voor de hand liggend, maar ook niet te vergezocht zijn. Taalspelletjes zijn welkom, maar ze mogen de puzzelaar niet al te veel op het verkeerde been zetten. Als opsteller denk je immers van oplossing naar opgave, terwijl de puzzelaar de omgekeerde, en dus soms moeilijker weg op moet. Bij *reclamedrukwerk* de knappe omschrijving 'in de commercie is genoeg te doen' bedenken is één ding, als oplosser tot het juiste woord komen, lijkt haast onmogelijk. 'Cruciaal is daarom dat niet te veel vakjes zwart gemaakt worden', zegt Groeneveld. 'Een woord van tien letters moet vier of vijf aanknopingspunten met andere woorden hebben.' Want wie één opgave niet vindt, moet voldoende letters kunnen verzamelen om toch mee aan de slag te kunnen.

Taalgrens

Als we samen de opgaven voor de woorden bedenken, stuiten we al snel op een taalgrens. *Roede* mag dan in Nederland een oppervlaktemaat zijn, in Vlaanderen gaat die

toespeling verloren. Mijn poging-tot-cryptogram ('eerstejaars met angst voor trappen' > *liftschacht*) gaat dan weer de mist in wegens de in Nederland niet gangbare connotatie van eerstejaarsstudent. Om te vermijden dat Vlaamse puzzelaars het noorden kwijtraken, controleert een Vlaamse de opgaves. Bij 'blikopener' > *autosleuteltje* vermoed ik dat het te Nederlands is (*blik* wordt in Nederland veel vaker als synoniem voor wagen gebruikt dan bij ons), Groeneveld denkt dat-ie er wel mee door kan. Martine Garratt, die de puzzels op 'Hollandismes' checkt, geeft na wat aarzeling groen licht. Om de Vlamingen ter wille te zijn plaatst Groeneveld ook het woord *justitiepaleis* in het cryptogram. Toch even controleren of het in het woordenboek staat, een absolute voorwaarde. 'Algemeen Belgisch-Nederlands', zegt Van Dale, dus het kan. Om de puzzel af te ronden, komen er kortere woorden aan te pas. Zo moet 'masochistisch rijtuig' de puzzelaar op het spoor van *sado*

zetten, wat blijkbaar een Indiaas rijtuig is. Of dat wel algemene kennis is? 'Ach, puzzelmensen weten wel wat dat is', zegt Groeneveld. 'Wie zich aan cryptogrammen waagt, heeft vaak al gewone kruiswoordraadsel opgelost tot de lol er af is. Zij kennen de typische woordjes wel: *de Friese waterweg Ee*, *het papegaaiengeslacht ara*, ...' Zo krijg je natuurlijk nooit een breder publiek te pakken. Opvallend trouwens: elk weekend begeven verwoede puzzelaars zich op het internet om over de cryptogrammen frustraties te luchten en vragen te stellen. Niet aan Groeneveld rechtstreeks, maar op het forum van jaspers-cryptogrammensite.com. Een puzzelaar die vastloopt op een cryptogram, is te trots om Google of Zoefzoek in te roepen, maar vraagt medepuzzelaars naar hints zodat hij weer verderkan. Zoveel passie voor een taalspelletje, het is haast schattig.

(*) *Verborgen woede* > *crypto-gram*.

Cryptogrammen voor dummies

- Een cryptogram is een kruiswoordraadsel met cryptische omschrijvingen als opgave.
- Begin met de korte woordjes. Het zijn vaak de makkelijkste en soms zitten er 'klassiekers' bij.
- Tussen haakjes staat het aantal letters. Als er (2,4) staat, moet u op zoek naar een oplossing van twee woorden van respectievelijk twee en vier letters.
- Het is een beetje zoals met kruiswoordraadsels: je moet trachten vertrouwd te raken met hoe de opgaven geformuleerd worden.
- Synoniemen kunnen je op weg helpen ('Bevel vol hartstocht' > 'vuur').
- Splits de opgave op bij samenstellingen ('Olie-dollars' > 'smeer-geld').
- Associeer bij de verschillende delen van de opgave.
- Zoek naar verwijzingen naar gezegdes en spreekwoorden ('Een van de twee om te nemen als vluchteling' > 'been').

Elk weekend geven verwoede puzzelaars elkaar tips op het internet

OPLOSSING CRYPTOGRAM

G V F
S R S O K P O K
I D A L T
E R E I S
T L E I C
N A H E N G B E H A N G
A P N O N
K E M K U R D E R C E R
I L A T
E I T E L T S O I A V
R D E A S L
J E A H E B A V A G
S H T R G
U U T E C T S N O I S
J S E D N I
T A T A M A T A
S C

TAALSPEL

Woordwerpen

Dit spel is bedoeld voor mensen met taal- én ritmegevoel. De deelnemers wisselen elkaar af in het spreken van woorden op een doorlopend ritme, bijvoorbeeld dat van twee beats per seconde. Op iedere beat spreek je een lettergreep. Dat klinkt bijvoorbeeld zo (kunt u klappen, klap dan mee): *va-der, moe-der, ge-vel, pa-ling*, waarbij iedere speler dus twee beats ‘vult’. Wie het eerst niks meer weet te zeggen, is af. De overige spelers gaan dan door, totdat er een winnaar overblijft. Je mag geen woorden herhalen! Als je dat per ongeluk toch doet, ben je ook af.

Om het spannender te maken, kun je ook meer lettergrepen in een beat proppen. Alsof je (voor de musici) zestienden spreekt: *boze-wolf, ledi-kant, haze-peper, parallelo-gram*. Maar hou de beat vast! Dit lijkt misschien simpel, maar grappig genoeg zijn mensen snel uitgespeeld: het is heel moeilijk om tegelijkertijd een woord uit te spreken, naar je tegenspeler te luisteren en haar woord te onthouden, én over een nieuw woord na te denken. Vooral lastig wordt het, als je tegenspeler opeens het woord zegt dat jij in gedachten had. Je kunt mensen trouwens ook afleiden door heel onverwachte of grappige woorden te gebruiken, zoals *schimmelkorst* of *pusfon-tein*. (milfe)

De grappen in ‘De slimste mens ter wereld’ worden vooraf uitgetest en eventueel bijgeschaafd. © Michiel Hendryckx

GRAPPEN EN GROLLEN IN DE TELEVISIESECTOR

Humor is wiskunde in taal

De televisie is tuk op humor. Maar het is een moeilijk genre. Wat tekstschrijvers en grapedokters ook verzinnen, het publiek blijft de ultieme scheidsrechter.

MARC REYNEBEAU

Een plezante nonkel levert nooit goede televisiehumor op. Humor is immers een vak, zeker in zijn ‘blote’, verbale vorm. Die moet een gevoel voor wat grappig is, combineren met voldoende taalgevoel om de grap adequaat te formuleren voor een groot publiek. Daarom beleven echte vaklui, de comedians, nu een gouden tijd op televisie.

Het werkt ongeveer als volgt:

Stap 1: inschatten wat het publiek over een onderwerp weet en denkt.

Stap 2: een keuze maken door die gevoeligheden, connotaties of clichés te volgen of er net tegenin te gaan, ze uit te vergroten of net te minimaliseren, in het groteske of het ironische.

Stap 3: de grap in heldere en beknopte zinnen gieten, die alle elementen als teasers in een flow brengen om spanning op te bouwen, en helemaal aan het eind uitlopen op de pointe, waarna de opgebouwde spanning zich kan ontladen in de lach.

Stap 4: dit alles moet worden geacteerd, met de juiste intonaties en accenten, in het juiste ritme. Maar niet elke grap ‘werkt’ voor elk publiek of in elk programma. Daar moet bijna wiskundig over nagedacht worden. Hoewel, als een krant onthult, zoals ooit over het BBC-panelprogramma *Have I got news for you*, dat grappen vooraf zijn uitgeschreven, soms door derden, dan reageert een deel van het publiek daar vaak teleurgesteld op. Het scripten, zoals

de gangbare term luidt, doorbreekt de magie van de spitse, gevatte, improviserende geest. Toch blijft de beste improvisatie die, die goed is voorbereid. Vandaag is scripten de regel. Van een programma als *Een laatste groet* is al van ver te zien dat het volledig is gescript. Het gaat niet anders bij talkshows of actualiteitenprogramma’s. Redacteurs horen de gasten vooraf uit en maken afspraken over vragen én antwoorden, waardoor de host het gesprek vlottjes doorheen de altijd beperkte tijd in de uitzending kan loodsen. Televisie is nu eenmaal een op efficiëntie gericht fabriekje. Ook voor de humor haalt ze er dus vaklui bij, tekstschrijvers en grapedokters. Amerikaanse laatavondtalkshows als die van Jay Leno of de onovertroffen *The daily show* van Jon Stewart geven hun schrijvers graag eigen credits, tot in de aftiteling. De HBO-sitcom *The Larry Sanders show* van Garry Shandling maakte van de relatie tussen de presentator en zijn tekstschrijvers zelfs een thema.

Huiswerk

Bij de VRT deden tekstschrijvers pas een jaar of tien geleden systematisch hun intrede. Tevoren kregen medewerkers aan satirische of humorprogramma’s gewoon vooraf huiswerk, waarna in de opname wel bleek of hun voorbereide grappen het deden of niet. En het gaat snel mis: een verspreking, een haperend tempo of een verkeerde klemtoon kan een grap al ruïneren. En ook het tekstmateriaal kan altijd beter. Daarom begonnen producers voor hun radiostemmen en schermgezichten tekstschrijvers in te huren, niet zelden copywriters uit de reclame. De godfather in het genre blijft de briljante Karel Vereertbrugghen, overigens ook een voortreffelijk acteur van zijn eigen grappen. Bij programma’s als *De rechtvaardige rechters* werden Stef Durnez of

Alain Grootaers vaste waarden achter de schermen, naast meerdere, toen nog aankomende comedians, die nu voor eigen rekening werken. In vroegere edities van *De slimste mens ter wereld* leverde eindredacteur Sam De Graeve mee de grappen aan en naarmate de reeks vorderde, werden ze steeds vaker vooraf uitgetest en kwamen andere Woestijnvisser als Bart De Pauw ze al eens helpen bijschaven.

Actieve lachband

Een grap moet, behalve goed en goed gebracht zijn, ook nog goed ‘vallen’ bij het studiopubliek. Dat publiek is de actieve variant van wat de lachband is in sitcoms. Actief, want het publiek bepaalt wat wordt uitgezonden: alleen die grappen waar het het hardst om moest lachen. Al moet het er wel voor in de stemming zijn. Dat is de taak van publieksopwarmers; een ‘koude’ zaal lacht namelijk nooit. De regel is ook: hoe groter dat publiek, hoe diverser het is en hoe ‘algemener’ – soms ook: hoe harder of ‘platter’ – de humor moet zijn. Maar ook: hoe sympathieker het publiek een komiek vindt, hoe sneller het om diens grap zal lachen. Daar is het hoe dan ook om te doen. Een grap die onvoldoende gelach uitlokt, sneuvelt in de montage. Want van zulke programma’s komt haast nooit de volledige opname op antenne, alleen een best of. Mark Uytterhoeven liet opnamen van *Alles kan beter* daarom eindeloos lang duren, want hoe groter het geregistreerde volume, hoe meer krenten er uit te rapen vallen.

Jammer voor de wat fijnere witz die slechts op een bescheiden monkel mikt: die haalt maar zelden de eindselectie. Maar dat knippen en monteren is er niet minder een zegen om: de kijkers blijven er veel flauwe en mislukte humor mee bespaard. En plezante nonkels al zeker.

De beste improvisatie is die, die goed is voorbereid

Jammer voor de wat fijnere witz die slechts op een bescheiden monkel mikt: die haalt maar zelden de eindselectie

SCHOOLBOEKEN GOOIEN HET OVER EEN PLEZANTERE BOEG

Mag het wat speelser?

In de nieuwe generatie taalmethodes voor de basisschool gaan denken en doen hand in hand. Daarmee verdwijnen de geïsoleerde zinnnetjes en saaie invulrijtjes uit de schoolboeken. Taal leer je door ermee te spelen.

MARLIES HAGERS

Taal op school? Dat is zinnen ontleden, woordsoorten benoemen, proberen te snappen wanneer je t, d of dt moet schrijven, rijtjes spreekwoorden uit je hoofd leren. Zo herinneren veel mensen zich de taallessen van vroeger, vaak met het gevoel erbij dat het ongetwijfeld nuttig was, maar ook wel erg saai.

Die herinneringen zijn verleden tijd als het aan de moderne leerplanmakers ligt. Die willen van kinderen 'taalbeschouwende mensen' maken. Dat zijn 'mensen die zich permanent verwonderen over en verheugen in het wonder dat de menselijke taal is', schrijft het leerplan taalbeschouwing van het Vlaams Verbond van Katholiek Basisonderwijs.

Volgens Stef Van Malderen, uitgever basisonderwijs bij uitgeverij Plantyn, leidt dat uitgangspunt tot een veel speelsere aanpak in de taalmethodes. 'Wij maken geen geïsoleerde opdrachten meer die alleen een specifieke vaardigheid trainen zoals de persoonsvorm aanwijzen of woordsoorten benoemen.' In plaats daarvan krijgen de kinderen steeds een schrijf-, spreek- of luisteropdracht.

Van Malderen: 'Ze leren taal als een manier om te communiceren en dus leren ze nadenken wie bereikt moet worden en welke woorden en zinnen je het beste kunt ge-

bruiken.' De vaardigheden die ze daarvoor nodig hebben – woordenschat, effectieve zinnen maken, discussiëren, overtuigen, conclusies trekken, om er maar een paar te noemen – leren ze door speelse oefeningen in het kader van de opdracht.

Leermoeheid

Van Malderen komt zelf uit het basisonderwijs en heeft vaak ervaren dat er bij kinderen een zekere leermoeheid optreedt, terwijl ze nog een hele weg te gaan hebben. 'Zo'n speelse aanpak, waarbij ze niet het gevoel hebben dat ze iets aan het leren zijn, werkt motiverender', zegt hij. 'En de resultaten zijn nog beter ook.' Dat blijkt in ieder geval uit een pilot met de nieuwe methode *De Taalbende van Plantyn*, waaraan 200 scholen hebben deelgenomen.

Tjalling Brouwer is onderwijsadviseur en bedenker van de nieuwe methode *Staal* van de Nederlandse educatieve uitgever Malmberg. Ook in deze methode zijn taalgebruik en taalbeschouwing steeds met elkaar verweven. 'Onze oudere methodes stonden ook bol van de grapjes en puzzeltjes, hoor', zegt hij. 'Maar daar hadden ze vaak geen functie. Je hebt er bijvoorbeeld weinig aan om allerlei synoniemen te kennen als je niet weet in welke situatie je het ene of het andere woord moet gebruiken.' *Staal* gebruikt realistische

© Dirk Huyghe

SPELENDERWIJS TAAL LEREN IN TWEE TAALMETHODES

Tijd voor huiswerk!

Spelen is leren, en dat geldt ook in de klas. Zo gaat het er vandaag aan toe in de basisschool.

'De Taalbende'

In het themaboekje 'De 8 tafelen' (vierde leerjaar) moeten de

kinderen een recensie schrijven over een restaurantbezoek. Aan de hand van gerichte vragen ('Is het een chic restaurant?' 'Hoe was het onthaal?' 'Wat bestelde je? Moest je lang wachten?') leren ze spelenderwijs waar je in zo'n recensie aandacht aan moet besteden.

In het spellingboek staan speelse opdrachten, zoals het kraken van een cijfercode:

Kraak jij de code?

Voor welke letter staat elk cijfer? Kraak de code en schrijf de woorden op.

- 20 22 1 22 15 15 18 20
- 12 15 18 22 25 12 15 15 22 13
- 7 12 5 22 13 26 26 9
- 11 15 6 16 16 22 13
- 13 22 7 22 15 8
- 16 18 16 16 22 9 5 18 8 17 22 8
- 16 13 6 21 21 22 15 25 22 22 9

(Oplossingen: *gezellig, oliebolle,*

tovenaars, plukken, netels, kikker-visjes, knuffelbeer.)

'Staal'

In het thema 'Spijsvertering' (derde leerjaar) leren de kinderen dat je niet altijd en overal dezelfde woorden kunt gebruiken. In het extra oefenmateriaal leren ze meer woorden die met spijsvertering te maken hebben.

Opdracht:

Een koning zegt niet dat hij gaat 'kakken'. Wat zegt hij wel? Zet een streep onder alle zinnen die jij vindt passen:

Ik moet een grote boodschap doen / Ik ga naar het toilet / Ik ga een hoopje doen / Wilt u mij even excuseren? / Ik heb enorme aan-drang / Eens kijken of ik nog wat ontlasting heb / Ik ga even naar het kleinste kamertje. (mh)

TAALSPEL

Bilinguaal spel

bronnen als basismateriaal en probeert kinderen te leren van een afstand naar taal te kijken. Pas dan kun je nadenken over je woordgebruik, figuurlijk van letterlijk taalgebruik onderscheiden of een pakkende kop boven een verhaal bedenken.

Identiteit

Spelen met taal begint niet pas op de basisschool. Het Centrum voor Taal en Onderwijs in Leuven ontwikkelt ook veel materiaal voor kleuters. 'Het gaat erom de kinderen gevoelig te maken voor taal', vertelt wetenschappelijk medewerkster Iris Philips. Belangrijk is het herkennen van de klanken en schriften van verschillende talen en dialecten. En ook te leren dat taaluitingen samenhangen met situaties, dat je op het voetbalveld andere taal hoort en gebruikt dan aan de telefoon met je oma. De activiteiten kunnen heel speels zijn: liedjes, toneelstukjes waarin elk zijn eigen taal mag spreken, praten als een baby, toverspreuken bedenken of rollenspellen. Iris Philips: 'Ons uitgangspunt is het beïnvloeden van de houding ten opzichte van talen die je om je heen hoort, en daardoor ook ten opzichte van de mensen die die talen spreken. Taal heeft zoveel met identiteit te maken. Als jouw taal niet gehoord wordt, dan is dat een duw tegen je identiteit.'

Een speelse
aanpak,
waarbij
kinderen niet
het gevoel
hebben dat ze
iets aan het
leren zijn,
werkt
motiverender

In dit spel maak je gebruik van je meertaligheid! Kies een woord in je lievelingstaal. Zoek naar een woord in een andere taal dat hetzelfde betekent, maar waarvan de klank hetzelfde is als een ander woord in de eerste taal. Zet die twee woorden achter elkaar in een zin, en voilà: je scoort een punt. Ingewikkeld? Een voorbeeld: 'Ik loop de *deur door*.' 'Deur' in het Nederlands is 'door' in het Engels, en 'door' in het Nederlands heeft ook een betekenis. Hieronder staan nog drie voorbeelden, waarbij je ziet dat het om klank, niet om spelling gaat:

- Sandra is 30 jaar tandarts, vandaar dat ze *verveeld boort*.
- De toonsoort verandert, vandaar dat ik van *fluit wissel*.
- Is de *lucht er*?

Interessant is natuurlijk met welke talen dit kan. De talen moeten nauw verwant zijn, zodat hun klanksystemen op elkaar lijken. Engels en Nederlands zijn allebei Germaanse talen, dus daarmee kan het wel. Met talen die verder verwijderd zijn, wordt het moeilijker. Neem Frans, een Romaanse taal: een woord als 'chien' of 'bon' heeft klanken die het Nederlands niet heeft... Puzzelen! (milfje, bedacht door Kees Torn)

© Disney

SPOONERISME

Weeuwsnitje en waarom we letters omdraaien

MILFJE MEULSKENS

Een spoonerisme is even simpel als elegant: neem twee woorden of woorddelen, en draai stukjes uit die woorden om. De eenvoudigste vorm is die waarin je beginmedeklinkers verwisselt: een *pan spek* wordt een *span pek*, een *dikke kans* een *kikke dans*. Een flauwe grap (grauwe flap) misschien, maar ik vind het leuk. Bovendien zit er nogal wat neurolinguïstiek achter!

Het spoonerisme is, zoals wel meer zaken, vernoemd naar zijn uitvinder: W.A. Spooner. Deze Oxford-docent had een spraakgebrek waardoor hij dikwijls klanken omdraaide. Het beroemdste voorbeeld: *'Our Lord is a shoving leopard'*. We gebruiken allemaal wel eens per ongeluk een spoonerisme. Het leuke is dat dat niet willekeurig gebeurt, maar dat er een patroon zit in onze 'foutjes'. Het is namelijk zo dat spoonerismes het meest voorkomen aan het begin van woorden: we zeggen in plaats van 'schimmelpaard' wel 'pimmelschaard', maar niet 'schimmerdpaal'. Het begin van een woord blijkt relevanter dan het einde ervan: het distinctieve, herkenbare element staat vooraan. Dat zie je ook aan afkortingen: bij 'afk.' weet je wat er bedoeld wordt, maar 'ting' is niet duidelijk. De oorzaak van een spoonerisme lijkt te zijn dat onze hersenen, wanneer we te snel praten, proble-

men krijgen met plannen. Ze gaan dan voorlopen op wat je zegt, en gebruiken een klank die nog niet aan de beurt is. Die belangrijke beginnetjes gaan dan mis, vooral als ze ook nog eens op elkaar lijken: "De kat krabt de krullen van de trap, de krat kapt de krullen van de krab, de krut takt de trullen." AARGH! sorry.

Scheel hoon meisje

Verreweg de fraaiste spoonerisme-serie is van de Vlaamse cabaretier Gerard Vermeersch, die zich baseerde op het sprookje *Sneeuwwitje*:

'Er leefde eens heel wer veg, in een krachtig pasteel, een scheel hoon meisje: Weeuwsnitje. Weeuwsnitje leefde bij haar moze bieftoeder. Iedere dag trok zij haar kloonscheetje aan, sping zij naar haar giegeltje en zei: "Wiegeltje, wiegeltje aan de spand. Wie is de vroomste schouw van lans het gand?" Het spiegeltje antwoordde: "Moze bieftoeder, gij zijt scheel hoon, maar Weeuwsnitje is muizendschaal doner dan gij." Daarvan werd zij kweel haad... Op dekere zag ging de miefstoeder naar de joze bager. Die woonde in een harig kutje op een klein greepje strond. Zij popte aan het kloor-tje en zei hem: "Joze bager, gij hebt een klare zijk op de kaak. Gij moet Weeuwsnitje nidkappen." Hoe dat afloopt? Je int het op het vinternet!'

Huiswerk hoeft niet meer saai te zijn. © Sabine Joosten/hh

Poëzie op de speelplaats

Dichters zijn per definitie speelvogels, maar de ene is dat net iets meer dan de andere. De redactie van *De Standaard der Letteren* zocht vier gedichten uit waar de *joie d'écrire* van afspat. We hadden gemakkelijk voor Paul van Ostaijen kunnen kiezen, superieur in de poëziepetanque en het gedichtendobbelspel, maar voor nu kozen we andere namen. **HANS COTTYN**

Hoveniersgedicht VIII Richard Minne

Tobbie en ik we passen saam.
En dit zij ons epithalaam.
Tobbie, zij, herkauwt de blaren.
En ik, ik herkauw de jaren.

En daar is de uitkomst die ons bindt:
van Tobbie komt melk, van mij komt wind.

Richard Minne. © rr

Richard Minne (1896-1965) compenseerde zijn zwakke gezondheid met nuchtere humor. Hij trok uit zijn geboortestad Gent het platte ommeland in, eerst naar Bachte-Maria-Leerne, daarna naar Waarschoot, ten slotte naar Sint-Martens-Latem, waar hij een ongelukkig bestaan als keuterboer leidde. Zijn *Hoveniersgedichten* herinneren aan die episode. In dit achtste gedicht bezingt hij 'Tobbie', een herkauwer van stavast, met wie de dichter-boer een mystiek huwelijk is aangegaan (een 'epithalaam' is een huwelijkslied). De koe Tobbie heeft vreemde wensen, want ze eet blaren en geen gras, maar het is dan ook de koe van een schrijver. In ruil doet Tobbie wat een koe hoort te doen: melk geven. De tobbende, jaren herkauwende dichter daarentegen is streng voor zichzelf: van hem komt slechts wind. Maar niet iedereen deelde die mening. Minne kreeg in 1946 de Staatsprijs. Zijn poëzie en zijn proza blijven zeer leesbaar.

U-tumult Gerrit Komrij

Lunchuur. Lucullus smult:
'Yum-yum.' 't Smuluur U.
Rumpunch, Rundrug, zult vult
Lucullus' guts. Vruchtjus.

Puur smulzucht. Slurpcultuur.
Luuks lunchuur duurt. *Blutwurst*.
Lucullus blust gul 't vuur:
Dus vlug 'n pul. *Nur Durst*.

Lucullus smulkunst: 'Bluf,
Humbug,' zucht Urk. 'Nut: nul!'
Spuwt Bussum. 'Stuff!
Wuft juk! 'n Junk! 'n Lul!'

't Nurks vulgus gruwet. Tumult.
'Duur spul,' zucht Jut, kucht Jul.
'Uw slums: Lucullus' schult!
Lucullus plukt u! Brul!

Brul, Bussum, Hulst, Urk, Vught!
Vlug, vlug! Lucullus lust
Uw grut, uw stulp, uw vrucht!
Uw hulp, fluks, dus: 'n must!'

Hun durf: stug, stuurs, bruusk, cru.
Gut, gut, 't lukt. Dum-dum.
Buksvuur. Lucullus nú:
'n Urn, 'n wurm, punctum.

Gerrit Komrij. © mo/hh

Een lipogram is een tekst waarin een of meer letters niet mogen worden gebruikt. De Franse schrijver Georges Perec pende een volledige roman bij elkaar zonder de letter e. *La disparition* telde meer dan 300 bladzijden en gaat, niet geheel onverwacht, over de zorgelijke verdwijning van de letter e. Het monovocale gedicht 'U-tumult' van Gerrit Komrij (1944-2012) past volledig in de traditie van Perec en Oulipo, de groep Franse speelvogels die zichzelf beperkingen oplegden om zo beter te (leren) schrijven. 'U-tumult' (een a,e,o,i,j-lipogram) is het verhaal van een uit de hand lopende smulpartij. *La grande bouffe*, eindigend in een gruwelijke halsmisdaad. Maar het was wettige zelfverdediging. Lucius Lucinius Lucullus, een Romeine veldheer en politicus, stond urbi et orbi bekend voor de weelderige banketten die hij dag na dag inrichtte. Een lucullus nu is volgens *Van Dale* 'een fijnproever, smulpaap, lekkerbek'. De u's in dit woord passen goed bij smullen, moet ook Komrij hebben gedacht.

Leo Vroman. © hv/hh

Leo Vroman, geboren in 1915, woont al tientallen jaren in de Verenigde Staten. Toch wordt hij als een van de belangrijkste levende Nederlandse dichters beschouwd. Als wetenschapper publiceerde hij in het Engels, als dichter bleef hij zijn hele leven in het Nederlands schrijven. Vroman is een relativerende speeldichter. De grote gevoelens worden zelden de poëtische hoofdletter aangemeten. In de fabels die Leo Vroman in 1978 in het tijdschrift *Hollands maandblad* publiceerde, krijgen de dingen de hoofdletters. ‘Eik en Plank’ is een van die acht fabels. Het gedicht is een gesprek over buiten en binnen, over leven en dood. Plank is trots op zijn vlam, op iets wat Eik niet kan tonen. Plank is trots dat hij de mensheid kan dienen – misschien een beetje naïef. Eik jammert tot hogere krachten, hij wil niet tot planken verzaagd worden. Hoe blijft een mens bestaan? Vroman laat de vraag onbeantwoord: ‘vergaan, vergeten, of vernis’? Het is lastig kiezen.

Eik en Plank Leo Vroman

Plank, scheef tegen Eik geleund,
stond als een dode ondersteund,

maar sprak houtgeurig tegen Eik:
‘Een plank als ik is nooit een lijk.’

Eik gruwde en kon toch niet maken
dat Plank hem niet zo aan bleef raken,

en zei heel zachtjes tegen Plank:
‘jouw kleur dan? En jouw zaagselstank?’

‘Ik toon wat jij van buiten mist:
mijn vlam – zodra ik ben vernist,’

zei Plank, ‘wie open wordt gezaagd
wordt nogmaals, en veelvuldig maagd,

en schenkt zijn innigst leven kuis
aan ’t mensenleven binnenshuis;

ons lijden wordt uiteengezet
als palen, poten en parket,

En gaat lang niet zo gauw kapot.’
‘O God’ antwoordde Eik, ‘O God...’

Moraal: wie weet wat beter is:
vergaan, vergeten, of vernis.

Heinz Polzer, of Drs. P. © at/hh

De rit van Drs. P loopt niet goed af. Het gezin wordt ingehaald door hongerige wolven, op flinke afstand van de Siberische stad Omsk. Er moet een offer worden gebracht. Eerst Pjotr, dan Sonja, vervolgens Igor, ten slotte Natasja dienen als wolvenbrokken. Ook de moeder valt ten prooi, en uiteindelijk ook de verteller, met Omsk in zicht. Maar dat is zijn eigen fout. Drs. P, pseudoniem van Heinz Polzer (94), is zonder meer ’s Nederlands beste zingende dichter. ‘Dodenrit’ is even huiveringwekkend als hilarisch, een combinatie die Drs. P feilloos beheerst. Met dit nummer uit 1974 brak de plezierdichter bij een groter publiek door. Later zei hij dat hij het nummer heeft ‘leren haten’. Het duurde hem te lang. Kurkdroge ironie, een perfect gevoel voor timing, zeer amusante op rijm gezette ongerijmdheden... nooit klonk het Nederlands zo superieur én zo absurd als bij de doctorandus. Vorig jaar zei de man nog dat ‘hij zonder de taal geheel ontredderd zou zijn. De geestvermogens gaan achteruit, onverbiddelijk, maar ik ben blij dat ik me nog samenhangend kan uitdrukken. Als ik dat kwijtraak, wat heb ik dan nog? Niets.’

Dodenrit Drs. P

We rijden met de trojka door ’t eindeloze woud
Het vriest een graad of dertig, het is winter en vrij koud
De paardenhoeven knersen in de pas gevallen sneeuw
’t Is avond in Siberië en nergens is een leeuw

We reizen met de kinderen, al zijn ze nog wat jong
Door ’t eindeloze woud waarover ik zo-even zong
Een lommerrijk en zeer onoverzichtelijk terrein
Waarin men zich gelukkig prijst dat er geen leeuwen zijn

We zijn op weg naar Omsk, maar de weg daarheen is lang
En daarom vullen wij de tijd met feestelijk gezang
Intussen gaat zich iets bewegen in de achtergrond:
Iets donkers en iets talrijks en het lijkt me ongezond

Voor de volledige tekst, zie www.standaard.be/dodenrit

TAALSPEL

Lingo: tips & trucs

Lingo is een populair Nederlands televisiespel waarin kandidaten woorden moeten raden. Ze krijgen de eerste letter en moeten dan een woord spellen. Een computer geeft aan of de gespelde letters goed of fout zijn, of dat een letter wel in het woord zit, maar op de verkeerde plek staat.

Je kunt dit spel ook makkelijk zelf spelen, op reis in de auto of gewoon voor het haardvuur in de woonkamer. Neem een vijfletterwoord in je hoofd, of schrijf het ergens op als je medespe- lers je niet vertrouwen. Geef de eerste letter. Laat nu twee andere kandidaten om de beurt een woord spellen dat met die letter begint. Je kunt visueel antwoorden, door vierkantjes om goede letters te zetten en rondjes om letters die op de verkeerde plek staan. Nog leuker is een antwoord met geluid: maak een hoog piepje voor een goede letter en een laag piepje voor een foute. Een letter op de verkeerde plek krijgt een halfhoog geluid. Als dit eenmaal lukt, kun je ook zes-, zeven- of zelfs negentienletterwoord- lingo (*camouflagejarretels*) spelen. Succes met piepen! (milfje)

© rr

HUGO BRANDT CORSTIUS' 676 BLADZIJDEN TAALKRONKELS

Opperlans!

Maakt u ook een innerlijk vreugdesprongetje als u een woord als 'edelstaalplaatslede' ziet staan? Dan is *Opperlans!* voor u een speeltuin om uren in te verdwalen. Met heerlijke anagrammen, palindromen om vingers en duimen bij af te likken en nog veel meer lekkers.

LUDO PERMENTIER

"Tweede, geheel herziene, aan-gevulde, gesystematiseerde, van nieuwe fouten voorziene, abso-luut allerlaatste internet-editie, voor u gedownload in 676 gedruk-te bladzijden". Dat staat op mijn exemplaar van *Opperlans!*, hét standaardwerk over speeltaal, ge-schreven door Battus, alias de schrijver en computer- en taalwe-tenschapper Hugo Brandt Corstius.

Die 676 is intrigerend. De pagina's van het boek zijn immers niet ge-nummerd, maar geletterd. De eer-ste is aa, de tweede ab tot az, waar-na ba, bb, bc enzovoort. De laatste is uiteraard zz. Dat het uiteindelijk aantal bladzijden 676 bedraagt, zal Brandt Corstius plezier heb-ben gedaan, want 676 is een palin-droom: je kunt het ook van achte-ren naar voren lezen. Palindro-men kunnen ook woorden of zin-nen zijn ('Korte man loopt Pool na met rok'). Ze vormen een van de obsessies van de auteur. Het lijkt wel alsof hij alles wat hem onder ogen komt, spontaan in twee rich-tingen leest. Hij gaat daarbij op zoek naar symmetrie. In de natuur is dat een courant verschijnsel, denk aan ons gezicht of aan de vorm van een kristal. Maar in taal is het zeldzaam. Battus verzamelt die curiositeiten, analyseert ze, speelt ermee en publiceert ze in lijstjes. Bijvoorbeeld zijn 'Drie-honderdendrie prachtige keer-woorden' (van *aha* tot *edelstaal-plaatslede*). 303, niet toevallig.

Er is nog iets unieks aan de pagi-nering van het boek. De verdeling van de onderwerpen over de pagi-na's is niet lukraak. Een stuk over 'de en het' staat op pagina dh; iets over 'erotische woorden' vinden we op ew; voor 'klinkerwisselin-gen' moet je op kw zijn. Op pagina 'ja' staat een stuk 'Ja, hier begint de Opperlanse taalkunde'. Dat is een soort inleiding, waarin hij uit-legt wat hem drijft. Die staat dus niet aan het begin. Niets is gemak-kelijk aan dit boek.

De aha-beleving veronderstelt im-mers eerst een inspanning. De au-teur zegt dat Opperlans 'Neder-

lands met vakantie' is, maar ook dat hij met zijn boek de bedoeling heeft 'de nietsvermoedende bur-ger uit zijn letterpastei te wekken, en hem te dwingen zijn ogen wijd te openen.' Dat gebeurt ook, en veel lezers zullen er bepaald draai-erig van worden en het boek dicht-klappen. Ze zullen het misschien eens zijn met het motto van Mar-tin Gardner dat Battus zelf aan-haalt: '*Many readers will shake their heads sadly at the thought of how much talent and energy has been wasted on such trivialities.*'

Dat gebeurt nu eenmaal als je taal ontdoet van zijn doel: communi-catie, dus betekenis overdragen. Betekenis interesseert Brandt Corstius absoluut niet. Zelfs uit-spraak laat hem koud. Het gaat om het spel met lettertjes.

Welaan dan, we leggen u enkele rariteiten voor uit de Opperlanse wereld, waarmee u zelf aan de slag kunt.

Merkwaardige lijstjes

Anagrammen

Anagram of letterkeer is de her-schikking van de letters van een woord, zodat er een ander woord van gemaakt wordt. Parket en kar-pet is een eenvoudig voorbeeld. In *Opperlans!* gaat Battus op zoek naar woorden waar je meer dan één anagram mee kunt maken.

Een zesvoudig anagram:
Liefde – defilé – fideel – fidele – fiedel – feilde

Een zevenvoudig anagram:
Reserve – everse – reverse – ver-rees – serveer – verseer – erevers

Een achtvoudig anagram:
Galeristen – angliseert – liergas-ten – rietnagels – rietslagen – sig-naleert – tegenrails – generalist

Woordladders

Een woordladder is een reeks van woorden die groeien met telkens een letter. Ze worden weergege-ven in piramidevorm. Battus ci-teert een mooi voorbeeld dat het *NRC Handelsblad* publiceerde in 1933. Let op hoe de woorden *re-genval* en *neerslag* geen anagram-

© Dirk Huyghe

men zijn van elkaar (bij het ene is er een v bijgekomen, bij het ande-re een s) en toch mooi passen tus-sen eerlang en verslagen.

a
al
gal
lage
algen
eerlang
regenval/neerslag
verslagen
verlangens
negerslaven
ganzenlevers
zeeverlangens
varensgezellen

Woorden in alfabetorde

Er bestaan volgens Battus 676 woorden waarvan de letters in al-fabetische volgorde staan. U merkt al dat de tellingen van de auteur verdacht veel palindroom-cijfers vormen. Hij somt niet al die woorden op in zijn boek, maar geeft wel een serie met vijf letters of meer.

Een willekeurige greep daaruit:
Abces, abdij, adelt, aders, af-knoopt, beeft, beest, behoort, be-knopt, bekoopt, bijkoopt, bijoux, bloost, borst, Deens, dikkop, filmt, glossy, gloort, hijst, Joost.

Met alleen maar zulke woorden kun je zinnen maken:
De abdis bloost en knort: 'In de ab-dij eet gij abdijskost.' De abt douwt een deegkorst in de abdijsmost en eet dit op.

Woorden met identieke bigrammen

Een bigram is elke opeenvolging van twee letters. In past zitten er drie: pa, as en st. Soms zit een bi-gram tweemaal in één woord, bij-voorbeeld st in lastoestel. Voor Battus is dat niet merkwaardig ge-noeg. Hij is op zoek gegaan naar woorden met drie identieke bi-grammen. Die zijn het mooist als ze niet opvallen, zoals in:
*bagagewagen
zeekoekoek
tendensen
vitaliteit
onontgonnen*

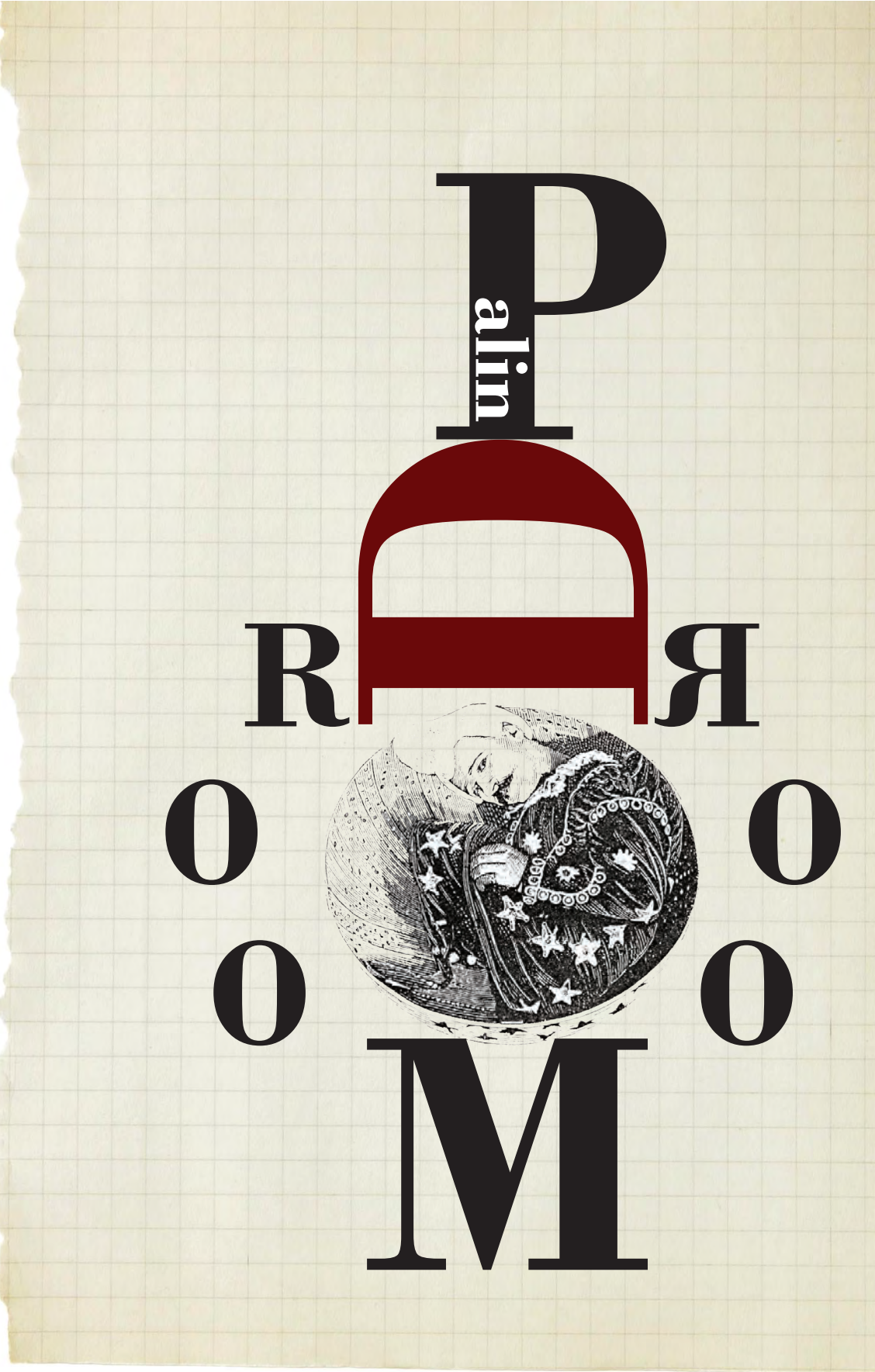
*bureauredacteur
kerkelijke
intelligentiequotiënt
lievelingslied
kindertandheelkunde
aanpassingsstoornissen*

Merkwaardige woorden

Woordmot

Toen de plaatsnaam Waterloo in 1815 op ieders lippen lag, merkten velen op dat dit wel een typisch woord moest zijn voor de streek, waar Nederlands (water) en Frans (l'eau) gesproken werd. Voor de Britten kwam er nog een binnen-pretje bij, omdat het Franse woord water hetzelfde betekent als het Engelse loo (wc).

Dat is een heel sterk staaltje van wat Battus taalslang of woordmot noemt: twee anderstalige woor-den met dezelfde betekenis vor-men samen iets nieuws. Nog enkele mooie voorbeelden:
*dakroof (Eng.)
zorgconcern (Eng.)
ikje (Fr.)*

windvent (Fr.)
winkelladen (Dts.)
broodpan (Sp.)

Grappige zinnen

Pretogen

Iedere lezer heeft het al meege-
maakt. Je loopt vast in een zin om-
dat je het woordaccent ergens ver-
keerd hebt gelegd. Je hebt *vóórko-*
men gelezen en het moest *voorkó-*
men zijn. Of je zag *régent* en de
schrijver bedoelde *regént*. Hieron-
der enkele vergezochte, maar
grappige voorbeelden:

- De Romeinse pretoren hadden
geinige pretogen.
- Als meetellende landmeter on-
dervond ik veel meetellende.
- De obers slabakken met de sla-
bakken omdat de kassalade ach-
ter de kassalade ligt.
- Ik voorspel je geen voornaam
voorspel als je haar voornaam
vergeet.

Geen spatie voor niks

Wie eraan twijfelt of de spatie een
belangrijke rol speelt in onze spel-
ling, moet deze zinnen maar eens
lezen.

- Is pa gek op je pagekopje?
- Als wij aan oom zoveel foto's van
onze posturen vanaf de oevers van
de Po sturen, dan zal de post uren
nodig hebben om het uit te zoeken
en vanwege deze post u rente gaan
berekenen.
- Besparen de parende paren de
pa rendement?
- Neem een jet! Nee, meen je't?

Battus, 'Opperlans!' Queriodo,
2003, 676 blz.

Een oudere en beknopte versie van
het boek is gratis te raadplegen bij
de Digitale Bibliotheek der
Nederlandse Letteren:
[http://dbnl.org/tekst/bran023opp
e01_01/index.php](http://dbnl.org/tekst/bran023opp
e01_01/index.php)

De Jeugd van Tegenwoordig kreeg vorig jaar een eigen 'Handboek der Jeugd' dat bij de Prisma-woordenboeken werd gevoegd. ©Christophe Ketels/img

TAALVERNIEUWING UIT DE ONDERGROND

Verbaal spierballengerol met een vette beat

Zou het kunnen dat de platenzaak meer
frisse neologismen en vette metaforen
te bieden heeft dan de boekhandel?
Lexicologe Vivien Waszink twijfelt geen
seconde: 'Hiphop verrijkt het
Nederlands.'

MAARTEN BYTTEBIER

Ze noemen hun beats steevast 'vet' en
hun teksten 'fris', maar betekent dat meteen
dat hiphoppers de grootste taalvernieuwers
zijn? Tuurlijk niet, zegt lexicologe Vivien
Waszink, die woorden behoren trouwens
tot de algemene jongerentaal. 'Maar rap-
pers maken er originele vergelijkingen mee
en noemen iets "fris als februari" of "cooler
dan een pinguïn in een vriestas". Daarmee
geven ze het woord zijn oorspronkelijke be-
tekenis terug, waardoor ze de taal verrij-
ken.'
Op het Instituut voor Nederlandse Lexico-
logie werkt Waszink aan het Algemeen Ne-
derlands Woordenboek, maar daar kan ze
haar andere passie maar mondjesmaat in
kwijt. Dus schreef ze daarnaast een eigen
boek over hiphop. 'Rap is voor velen maar
wat schelden en schreeuwen, straattaal die
bovendien een bedreiging vormt voor het
Algemeen Nederlands. Onterecht. In
Woord! bewijs ik hoe creatief hiphoppers
met taal omspringen en hoe goed hun tek-

sten in elkaar zitten.'
Oké, de peetvaders van de nederhop, Os-
dorp Posse, kwamen toen ze startten eind
jaren tachtig niet veel verder dan letterlijke
vertalingen van Amerikaanse uitdrukkin-
gen – al moet het wel gezegd dat hun 'moe-
derneuker' de *Van Dale* heeft gehaald. Maar
de huidige generatie heeft haar talige tru-
kendoos flink verruimd. Ze spelen met let-
terlijke en figuurlijke betekenissen ('smeer
hem als Nivea', *Sticks in Great Minds*) of
maken gevatte woordspelingen en associa-
ties: 'Jij geeft *less than a fuck*, ik geef een
vak in een les / Sloeg als student een klas
over, nu overklas ik de rest' (Jiggy Djé, die
effectief lesgeeft aan de academie, in 'Hoog-
geleid').
Elkaar met woorden overklassen, 'dissen' in
het jargon, is de aard van het beestje, en

daar is een historische verklaring voor.
'Hiphop is ontstaan in de arme wijken van
New York. Omdat de muziek niet veel voor-
stelde – gewoon wat bestaande plaatjes
draaien – moesten de rappers wel het ver-
schil maken met hun teksten. Dus zetten ze
een grote mond op en lieten ze verbaal de
spierballen rollen om hun tegenstander uit
te schakelen in de *battle*.'

Zelfgefabriceerde woorden

Veertig jaar later schrijven taalkundigen
boeken over hiphop en worden songteksten
geanalyseerd als waren het Oudgriekse
epossen. Op rapgenius.com kan iedereen
verklarende noten toevoegen aan songtek-
sten. En een paar maanden geleden ging de
Nederlandse tegenhanger Great Minds on-
line, met de teksten van de gelijknamige
groep.
Maar de ongekroonde koningen van de ne-
derhop zijn de mannen van De Jeugd van
Tegenwoordig. In 2011 waren nog 200 blad-
zijden nodig om hun teksten – vol met zelf-
gefabriceerde woorden – te bundelen in het
Handboek der Jeugd en vorig jaar mochten
ze nog een speciaal katern vullen dat bij de
Prisma-woordenboeken zat. Maar heel eer-
lijk? Van ons mag 't Hof van Commerce daar
gerust naast staan. We wachten geduldig op
de eerste Prisma West-Vlaams.

Vivien Waszink, 'Woord!' Nieuwezijds, 2013.

Van hiphopplaat naar
woordenboek

- pimpen:** op een opzichtige manier
versieren
- dissen:** disrespect betonen
- battelen:** een schijngevecht houden
op hiphopmuziek
- blingbling:** opzichtige goudkleurige
voorwerpen
- moederneuker:** scheldwoord: 'klootzak'
- watskeburt:** jongerengroet: 'wat is er
aan de hand?'
- dope:** jeugdtaal: gaaf, cool

Taalkundigen
schrijven boeken over
hiphop en teksten
worden geanalyseerd
als waren het
Oudgriekse epossen

De huidige
generatie hiphoppers
heeft haar talige
trukendoos flink
verruimd

Totaalfout

'IK KEN
IEMAND
DIE GRAAG
SPREEKT OVER
HAAR *ONDER-
BEWUSME.*
HEERLIJK'

{ Aflevering 5: OEFENING }

- De (man die de show leidde) had een (gebedssnoer) in zijn zak.
- Het levensverhaal van deze (oplichters) is zeker (interessant om te lezen)
- Aan het eind van de ijsshow kwam een vrouw die eruit zal als een (hoer) een (snelle wending) maken.
- De man toonde vooral (belangstelling) voor de (halfedelsteen) in haar hangertje.
- (Rockartiesten) zijn niet van de (nets-ten) in hun kleedkamer.

De oplossingen van deze spelletjes vindt u op
www.standaard.be/taalbijlage

dS De
Standaard

VERWACHT
HET ONVERWACHTTE